

tir ("Üstâd-ı muhterem Ali Emîrî Efendi Hazretlerine", sy. 14, 30 Nisan 1335, s. 282-286; sy. 15, 31 Mayıs 1335, s. 313-318).

Bu arada *Osmanlı Târih ve Edebiyat Mecmuası*'nda önemli makaleler de yayımlanmıştır. Bunlar arasında "Fâtih Sultan Mehmed Han Gazi Hazretlerinin Nefs-i Nefis-i Hümâyunları İçin Yazdırıp Mütalaa Buyurdıkları Kitaplar" (sy. 22, 31 Kânunuevvel 1335, s. 518-523), "Müessis-i Bün-yân-ı Saltanat Osman Gazi Hazretlerinin Seyyid Edebâli Hazretlerine Damad Olması ve Bu Münâsebet-i Mübâreke ile Devlet-i Muazzama-i Osmâniyye'de Kılıç Kuşanma Merasimi" (sy. 20, 31 Teşrînievvel 1335, s. 453-476), "Selâtîn-i İzâm-ı Osmâniyye'nin Millet Kütüphanesi'nde Yazma Olarak Bulunan Enâfis-i Âsâr-ı Şâhânele-ri" (sy. 25, 31 Mart 1336, s. 619) adlı makaleler sayılabilir.

30 Eylül 1336 (1920) tarihli 31. sayısında "bundan böyle çıkmayacak olan mecmuanın kârîin-i kirâma arz-ı vedâ" ettiğini bildiren dergi iki yıllık bir aradan sonra 31 Ağustos 1338'de (1922) yeniden neşir hayatına girdiğinde artık Osmanlı hânedanı ve Osmanlı Devleti fiilen yoktur. Bu sebeple derginin başlığından "Osmanlı" kelimesi çıkarılmış, genel yayın çizgisinde ise herhangi bir değişiklik olmamıştır. Beş yıllık bu serinin son sayısı 31 Kânunuevvel 1338'de (31 Aralık 1922) yayımlanmıştır. Derginin şairlerinden Halil Nihat Boztepe ilk serinin kapanması üzerine bir mersiyeye yazmıştır (*Sihâm-ı İlham*, s. 205-208).

BİBLİYOGRAFYA :

Halil Nihat [Boztepe], *Sihâm-ı İlham*, İstanbul 1921, s. 205-208; Nâzım H. Polat, "Fuat Köprülü ile Şahabettin Süleyman'ın Ortak Eserleri", *Mehmet Kaplan İçin* (haz. Zeynep Kerman), Ankara 1988, s. 189-199; a.mlf., *Külliyâtına Girmemiş Yazılarıyla Ömer Seyfeddin*, İstanbul 1998, s. 135-136; Muhtar Tefvîkoğlu, *Ali Emîrî Efendi*, Ankara 1989, s. 89-92; *Mektup*, sy. 10, İstanbul 1334, s. 179-183; Fuad Köprülü, "Bizde Millî Tarih Yazılabilir mi?", *YM*, sy. 22 (1918), s. 427-428; a.mlf., "Bir Hiciv Münasebetiyle", a.e., sy. 44 (1918), s. 347-348; Ömer Faruk Akün, "Mehmed Fuad Köprülü", *DİA*, XXVIII, 471-472, 482.

NAZIM H. POLAT

OSMANLI TÜRKÇESİ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Cumhuriyet'in ilânına kadar kullanılan Türkçe.

Osmanlıca veya Osmanlı Türkçesi tabiriyle genellikle Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Türkler'in konuşup yazdığı dil yahut aynı dönemde yazılan, içinde Arapça,

Farşça kelimelerin yoğun biçimde yer aldığı dil veya daha genel olarak Arap harfleriyle yazılmış Türkçe anlaşılmaktadır. Bilimsel olarak Osmanlı Türkçesi, Türkiye Türkçesi'nin gelişme sürecinde Eski Anadolu Türkçesi diye adlandırılan ilk dönemde içine alarak XIII. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar devam eden yazı dilidir. Osmanlı Türkçesi'ni onun devamı olan bugünkü Türkçe'den ayrı düşünmek doğru değildir. Türkçe'nin değişik adlarla anılması, Türk milletinin dilinin uzun bir tarih içerisinde geniş bir coğrafyaya yayılarak çeşitli lehçelere ayrılması dolayısıyladır. Osmanlı Türkçesi'nin diğer dillerden, özellikle Arapça ve Farşça'dan çok sayıda kelime alması, ihtiyaç duyduğu kavramları kendi kültüründe bulamayınca başka dillerden temin etmesi sonucudur. Bu yazı dilinde ortak İslâm medeniyetine ait birtakım kelime ve terkipler kullanılmış, bunların birçoğu Türkçeleştirilmiş ve yeni anlamlar kazandırılmıştır. Osmanlı Türkçesi'yle yalnız edebî eserler değil beş yüzyıllık tarih boyunca sosyal hayatın her alanına ait (edebiyat, tarih, tıp, hukuk, iktisat, dinî ilimler vb.) binlerce eser meydana getirilmiştir.

Osmanlı Türkçesi'nin Teşekkülü ve Gelişim Süreci. XI. yüzyıl ve sonrası Orta Asya Türklüğü için devamlı bir göç devridir. Türk boylarından bir kısmı Hazar denizinin ve Karadeniz'in kuzeyini takip ederek Kafkaslar'da konaklamış, bir kısmı Hazar denizinin güneyinden Akdeniz'e ve büyük kitleler halinde Anadolu'ya gitmiştir. İran, Azerbaycan, Kafkasya, Suriye, Irak, Mısır, Anadolu ve Rumeli'deki bu yayılışla o zamana kadar Orta Asya'da tek bir yazı dili halinde devam eden Türk dili bazı gelişmeler geçirmiş ve Türkçe'nin çeşitli kolları ortaya çıkmıştır. Böylece Oğuz boylarının yayıldığı Anadolu'da Oğuz lehçesine dayalı yeni bir dil teşekkül etmiş, ancak bu dilin gelişip edebî bir dil hüviyetini kazanması uzun bir sürede gerçekleşebilmiştir. Anadolu Selçukluları'nda XII. yüzyıl sonlarına kadar ilim ve edebiyat dili olarak Farşça'nın kullanılması, çeşitli savaşlar, Moğol işgalleri ve Haçlı seferleri Türk yazı dilinin oluşumunu geciktirmiştir. Anadolu beylikleri döneminde daha çok değer kazanan Türkçe resmî dil olarak kullanılmış ve bazı eserler meydana getirilmiştir.

Beylikler arasındaki siyasi mücadeleden başarıyla çıkan Osmanlılar yeni bir devlet kurarak Türkmenler ve Âzerîler dışındaki bütün Güneybatı Türkleri'ni zamanla bu devletin sınırları içinde topladılar, Anadolu ve Balkanlar'da Türk birliğini sağladılar; Türkçe'yi de resmî dil, dolayısıyla bir

yazı dili haline getirdiler. XIII. yüzyıldan başlayıp günümüze kadar gelen ve Anadolu'da, Balkanlar'da, Irak'ta, Suriye'de, Azerbaycan'da devam etmekte olan bu yazı diline halen benimsenmiş olan Türk lehçelerinin tasnif sisteminde Batı Türkçesi adı verilir. Batı Türkçesi de zamanla ikiye ayrılarak Âzerî Türkçesi ile Türkiye Türkçesi ortaya çıktı. Türkiye Türkçesi XIX. yüzyılın ortalarına kadar lisân-ı Türkî, Türkî ve Türkçe olarak anıldı. Siyasî bütünlüğü korumak amacıyla "millet-i Osmâniyye" tabirini benimseyen Tanzimatçılar Osmanlı ülkesinde konuşulan Türkçe'ye lisân-ı Osmânî dediler; bunu Arapça, Farşça ve Türkçe'den meydana gelmiş bir dil olarak tanımladılar.

Uzun tarihi içerisinde Osmanlı Türkçesi gramer yapısı ve söz varlığı bakımından çeşitli aşamalar geçirmiştir. a) **Başlangıç Dönemi.** Anadolu Selçukluları, Beylikler devri ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemine rastlayan bu devreye Eski Türkiye Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Eski Osmanlıca, Eski Oğuz Türkçesi gibi adlar verilmiştir. XIII-XV. yüzyılları içine alan bu dönemde Türkçe, gramer şekilleri ve kelime hazinesi bakımından oldukça sade bir yapı gösterir. Anadolu Selçukluları'nda resmî dil Arapça, edebiyat dili Farşça olmakla birlikte halkın konuşma dili Türkçe'ydi. Halka hitap eden bir kısım eserler Türkçe yazılmışsa da bunların sayısı çok azdır. Beylikler devri eser bakımından daha verimlidir. Anadolu beyliklerini kuran Türk beyleri Arap ve Fars dil ve kültürüne yabancı olup Türkçe'den başka dil bilmediklerinden Türkçe eserlerin yazılmasına, Arapça ve Farşça eserlerin Türkçe'ye çevrilmesine vesile oldular. Ayrıca bu eserlerde sade bir dil kullanılmasını istediler. II. Murad'ın, *Kâbüsnâme*'nin ilk çevirisini açık ve anlaşılır bulmadığı için eseri Mercimek Ahmed'e yeniden tercüme ettirdiği bilinmektedir. Aynı şekilde Germiyanoglu II. Yâkub Bey'in Şeyhî'nin kendisini övmek maksadıyla yazdığı şiirlere bunları anlamadığı için fazla ilgi göstermediği rivayet edilir (Tulum, IX, 423).

XV. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi ve siyasi birliğin sağlanmasıyla yazı dili birliği de kurulmuştu. Türkçe bu yüzyılda devlet dili, bilim ve sanat dili olma özelliğini kazanmış, olgun edebî ürünlerini vermeye başlamıştı. Sinan Paşa'nın *Tazarru'nâme*'si edebî nesir dilinin oldukça yüksek bir düzeye ulaştığını göstermektedir. İstanbul, Bursa gibi bazı şehirler bu dönemde birer kültür merkezi haline geldi. Bu

arada Arapça ve Farsça da yeniden önem kazanarak medreselerdeki öğrenime bu dillerde yazılan eserler örneklik etmeye başladı. Türk saraylarında yabancı şairlere daha çok değer verilmesi Türk yazı dilinin gelişmesinde kısa zamanda büyük değişikliklere sebep oldu. İlim ve edebiyat dilinde Arapça ve Farsça kelimelere rağbet edildiğinden bir eserin Arapça veya Farsça yazılması bir övünç vesilesi haline geldi. İran edebiyatının itibar görmesiyle Türk şairleri İran örneklerine benzeyen eserler yazmakta birbirleriyle âdeta yarıştılar. İran edebiyatındaki mazmunlar Türk edebiyatında da kullanılmaya başlandı; dolayısıyla bu mazmunlara esas olan Farsça kelime ve deyimler de Türkçe'ye girdi. Ayrıca aruz vezninin Türkçe'nin yapısına uymaması şairleri Arapça, Farsça kelime ve terkip kullanma kolaylığına yöneltti. Bununla birlikte daha sonraki yüzyıllara göre dilde hâlâ nisbî bir sadeliğin devam ettiği görülmektedir.

b) **Klasik Dönem.** XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra özellikle fetihle birlikte İstanbul'un bir kültür ve medeniyet merkezi haline gelmesiyle başlayıp XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam eden dönemdir. XVI. yüzyılda dünyanın üç kıtasında çok geniş bir alanda hüküm süren Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarında görülen gelişme dil ve edebiyatta da kendini gösterdi. Ülkenin değişik yerlerinde birçok şair, mütercim, tezkire yazarı, tarihçi yetişti. Böylece Osmanlı Türkçesi de büyük bir devletin ilim ve sanat dili olarak Arapça ve Farsça ile rekabet edebilecek bir seviyeye erişti.

Bu dönemde Türkçe konuşma dili dışında başlıca iki seviyede gelişme gösterdi. Bunlardan birincisi yaran ön planda tutan ve dili daha çok bir araç olarak gören anlayışa dayanan yazı dilidir. Söz dağarcığı zengin sayılan bu dili oldukça geniş bir kitle okuyup anlayabilmekteydi. Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî, Nedîm, Lâmiî Çelebi, Kâtib Çelebi, Evliya Çelebi, Kınalızâde Ali, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi gibi yazar ve şairler eserlerini bu dille yazdılar. Ayrıca menâkıbnâmeler, dinî tarihler vb. halk için yazılmış eserlerin dili de oldukça sade idi. Yazı dilinin ikinci seviyesi daha çok sanat amaçlı bir anlayışa dayanmaktadır. Bu dil daha zengin bir kelime kadrosuna sahip olup Arapça ve Farsça'dan çok sayıda kelime yanında dil kalıpları ve kuralları da almıştır. Farsça'nın birleşik isim ve sıfatları, tamlamaları; Arapça'nın hemen bütün iştikak kalıpları, isim ve sıfat tamlamaları hatta sayılar, edatlar, çoğul şekilleri Türk-

çe cümlelerde yoğun bir şekilde kullanıldı. Bu seviyede artık bilginin ve düşüncenin aktarıldığı bir araç olmaktan çıkan dilin kendisi doğrudan doğruya bir amaç haline geldi, normal yazı dilinden gittikçe uzaklaşarak apayrı bir inşâ dili ortaya çıktı. Bu yazı dilinin hedef kitlesi bilgi seviyesi yüksek toplum kesimleri olmuştur. Veyisî, Nergisî, Âlî Mustafa Efendi, Naîmâ gibi müelliflerin eserleri dilin bu seviyesi için örnek olarak gösterilebilir.

Arapça, Farsça kelime ve terkiplerin artarak kullanılması bu dönemdeki edebiyat anlayışıyla da yakından ilgilidir. Yabancı dillerden kelime alma hususunda aşırılığa gidilince dildeki zenginlik yerini bir tür özenliğe bırakmış ve bu kelimeler gittikçe daha kalabalık bir kitle tarafından bilinir ve kullanılır hale gelmiştir. Özellikle XVII. yüzyıl ve sonrasındaki bazı mensur eserlerde bir sayfalık bir cümle içerisinde Türkçe'nin bir iki fiil ve zarf-fiil şekline münhasır kalarak âdeta kaybolduğu söylenebilir. Ancak şairler şiirin nazım şekline, muhtevasına ve hitap ettiği kesime göre farklı dil kullanabiliyorlardı. Meselâ gazel ve mesnevilerde kasidelerden daha sade bir dil kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Dildeki bu ağırlaşmaya ve sunileşmeye, özellikle de İran edebiyatı hayranlığına karşı divan şairleri arasında tepki gösterenler de olmuştur. Aydınî Visâlî bu şairlerin başında gelir. XV. yüzyılda Necâtî Bey şiirlerinde halk tabirlerine, atasözlere yer verip Türkçe kelimelerden yapılmış kafiye kullanmak suretiyle Türkçe'yi bir şiir dili olarak işleme yolunda büyük gayret göstermiştir. XVI. yüzyılda aruzla ve sade bir dille şiir yazan Tatavlı Mahremî ve Edirneli Nazmî'nin temsil ettiği Türki-i basîf akımı ise yeteri kadar ilgi çekmemiştir.

c) **Yenileşme Dönemi.** XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın başlarına kadar devam eden dönemdir. Yüzyıllarca İslâm kültür çevresinin ve dillerinin etkisi altında kalan Türk toplumu Tanzimat'la birlikte Batı kültürünün tesiri altına girmeye başladı, bunun sonucu olarak karşılaşılan birçok yeni kavramın ifade yolları arandı. Devrin edebiyatı, XIX. yüzyılın ikinci yarısında divan edebiyatının çerçevesinden çıkıp Batı uygarlığının etkisi altında Avrupalı bir karakter kazanmaya başladı.

Batı uygarlığının Tanzimat edebiyatındaki en belirgin izleri yeni fikirlerin Türkiye'de yerleşmesini çabuklaştıran nesir alanında görüldü. Batı edebiyatından alınan edebî türlerin çoğu roman, hikâye, tiyatro, makale, tenkit gibi nesir çeşitleriydi.

Yeni düşünce ve edebî hareketleri halka ulaştırarak en kısa ve etkili yol gazeteler olduğundan ilk olarak gazete ve dergi çıkarılmaya başlandı. Bu bakımdan Tanzimat nesrinin asıl uygulama alanı gazeteler oldu. Bu dönem şair ve yazarları gazeteciliği ön plana çıkardılar. Ancak secile, zincirleme tamlamalarla anlaşılabilir bir hal alan yazı diliyle yeni fikirleri halka ulaştırma imkânı bulunmadığından yazı dilinin konuşma diline yaklaştırılması, gazetelerin halk tarafından okunabilmesi, bunun için de ilme, fenne ve sanata dair yazılacak her tür eserde sade bir dil kullanılması gerekiyordu. Yazarların bu yolda emek harcamaları Türkçe'nin sadeleşmesini ve bir gazeteci dilinin doğmasını, yazı dilinin halkın anlayabileceği bir duruma gelmesini sağladı. Tanzimat devri yazarları Türkçe'nin ilim ve edebiyat dili olarak yeni bir hüviyete girmesi gerektiği üzerinde önemle durdular. Batı dillerinden Türkçe'ye tercümelerin yapılmasının da Osmanlıca'nın sadeleşmesinde rolü oldu. Bu arada pek çok terim ve kavrama Türkçe karşılık bulma gereği ortaya çıktı. Ayrıca o zamana kadar medreselerde dil olarak yalnız Arapça ve Farsça dersleri bulunuyorken XX. yüzyıl başlarında Türkçe dersleri de kondu.

1895-1901 yılları arasında *Servet-i Fünûn* mecmuası etrafında toplanan Edebiyat-ı Cedîde neslinin dil anlayışı Tanzimatçıların dil anlayışından farklıdır. Fransız edebiyatını yakından tanıyan *Servet-i Fünûn* yazarları, bu edebiyatın ürünlerini örnek alarak duygu ve düşüncelerini bütün incelik ve derinliğiyle yansıtmak için bir dil kullanmaya yöneldiler. Bu maksatla ihtiyaç duydukları dil malzemesini karşılayabilmek, özellikle de âhenkli ifade için Arapça ve Farsça kelime ve terkiplere daha çok yer vererek Tanzimat'la birlikte sadeleşmeye doğru yol alan yazı dilini yeniden konuşma dilinden uzaklaştırdılar. Bunun yanında alışılmamış tarzda, garip karşılaşılan Farsça tamlamalar ve birleşik sıfatlar meydana getirdiler, hatta sözlüklerde bile yer almayan veya çok az kullanılan kelimeler aradılar. Öte yandan Fransızca'dan bazı kelime gruplarını ve deyimleri aktararak Fransız cümle yapısının Türkçe'yi etkilemesine yol açtılar. Sonuçta Tanzimat'la birlikte toplum hayatında meydana gelen değişikliklere paralel biçimde dilde yeni bir islahat ihtiyacı doğdu. Köklü bir yenileşme sağlanamamakla beraber Osmanlı Türkçesi'nin bu devresinde karışık dilin çözülme yoluna girdiği de görülmektedir. 1911'de ortaya çıkan yeni lisan hareketiy-

le bu çözülmeye daha sağlıklı bir yol tutularak Klasik Osmanlı Türkçesi sona erdi. Edebiyatta millilik ve dilde sadeleşme birkaç muhalif dışında bütün aydınlar tarafından kabul gördü. Böylece Batı Türkçesi, Modern Türkiye Türkçesi diye adlandırılan son devresine girmiş oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

Ragıp Hulusi Özdem, "Tanzimattan Beri Yazı Dilimiz, Fikrî Nesir Dilimizin Gelişmesi", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 859-931; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara 1960; H. J. Kissling, *Osmanisch-türkische Grammatik*, Wiesbaden 1960; Faruk Kadri Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, İstanbul 1981, s. 51-80; a.mlf., "Osmanlı Türkçesi ve Osmanlıca", *Diller ve Türkçemiz* (haz. Mustafa Özkan), İstanbul 1996, s. 39-43; a.mlf., *Osmanlı Türkçesi Metinleri*, İstanbul 1998, s. 3-6; Tahsin Banguoğlu, *Dil Bahisleri*, İstanbul 1987, s. 221-260; Zeynep Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara 1995, I, 537-606, 686-708; Yusuf Ziya Öksüz, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi: Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, Ankara 1995, tür.yer.; Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 1995, s. 32-41; a.mlf., "Erken Dönem Osmanlı Türkçesi", *Osmanlı*, Ankara 1999, IX, 399-411; a.mlf., "Edirneli Nazmî ve Türkî-i Basit (Sade Türkçe) Hareketi", *İlmî Araştırmalar*, sy. 5, İstanbul 1997, s. 183-196; a.mlf., "Yenileşme Sürecinde Türk Dili", *TDED*, XXXII (2005), s. 81-108; Nuri Yüce, "Osmanlı Türkçesi", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1998, II, 3-20; Korkut M. Buğday, *Osmanisch-Einführung in die Grundlagen der Literatursprache*, Wiesbaden 1999; Merto Tulum, "Osmanlı Türkçesi", *Osmanlı*, IX, 421-429; İsmail Ünver, "Osmanlı Türkçesi", *a.e.*, IX, 430-436; Esra Karabacak, "Başlangıçtan Osmanlı Döneminin Sonuna Kadar Gramer Tarihimiz ve Ana Hatlarıyla Osmanlı Türkçesi Grameri", *a.e.*, IX, 437-455; Ahmet B. Ercilasun, "Osmanlı Türkçesi", *Yeni Türkiye*, VI/34, Ankara 2000, s. 145-152.

MUSTAFA ÖZKAN

OSMANLICA

(bk. OSMANLI TÜRKÇESİ).

OSMANLILIK

Farklı unsurları

Osmanlı kimliğinde birleştirmeyi amaçlayan siyasî düşünce.

1789 Fransız İhtilâli ve Napolyon savaşları sonrasında yaygınlık kazanan tarihî ve sosyolojik verilere göre çağdaş anlamda millet tanımına giren halkların yaşadıkları topraklar üzerinde kendi devletlerini kurmak istemeleriyle ilgili faaliyetler özellikle imparatorluk yapılarını millî devletlere ayrışma tehdidi altına sokmuştu. Osman-

lılık, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren böyle bir gelişmeyi önlemeye yönelik siyasî bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Bu akım, Avrupa'da yayılan milliyetçilik fikirlerini önceleri aynı etnik yapıdaki unsurların ittifadıyla şeklinde yorumlayıp bunu bir Avrupa meselesi olarak değerlendirmiş, Sırp isyanı ve bağımsızlıkla sonuçlanan Yunan isyanından sonra Balkanlar'daki hristiyan uyruklarının Avrupa'dan aldığı destekle yoğunlaşan bir şekilde ayrılıkçı temayüller sergilemeye başlamaları karşısında ise bunun Osmanlı toplum yapısının mevcut hali içinde durdurulamayacağını görmüştür. Böylece daha geniş muhtevallik bir Osmanlı kimliği oluşturulması kaçınılmaz olmuştur.

Bu yönelişin bir zorunluluk olduğu fikri neredeyse bütün Tanzimatçıların ortak görüşüdür. II. Mahmud'un 1826'da ifade ettiği, "Ben tebaanın müslümanını camiye, hristiyanını kiliseye, Müsevî'sini havrada farkedirim, aralarında başka bir fark yoktur" şeklindeki sözleri Osmanlılık kavramının ana ilkesini teşkil eder. Ancak burada belirtilmesi gereken husus, Osmanlılığın tek başına bir kurtarıcı siyaset olmaktan çok devletin bekası için uygulamaya konulan eski sistemin değiştirilmesi ve yenilenmesini öngören Tanzimat projesinin toplum modeli olmasıdır. Tanzimat devlet adamlarının din ve devletin bekası için yegâne yol olarak niteledikleri bu değişim, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi eski usullerden vazgeçilerek ilim ve fende gelişmekle kanun ve nizama dayalı hürriyet ve meşvereti esas alan yeni bir devlet ve toplum yapılanmasını gerekli kılıyordu. Bu çerçevede Sâdık Rifat Paşa'nın "hubb-ı vatan ve millet ve celb-i te'lif-i kulûb"; Mustafa Reşid Paşa'nın, "Din ve mezhep farkı tebaanın ancak şahıslarına müteallik bir iştir"; Fuad Paşa'nın "devletin ve ülkenin herkesin eşitliğine dayandırılan birliği" ve Âli Paşa'nın "tebaanın din ve mezhepten başka hususlarda birbirleriyle kaynaştırılması" gibi ifadelerle izaha çalıştığı yeni anlayış, dönemin metinlerinde de zaman zaman Osmanlılık kavramını tarif eder bir tarzda "imtîzâc-ı akvâm ve itihâd-ı anâsır" olarak geçmiştir.

İdeolojiler ve milletler çağında Osmanlı Devleti'nin ilk siyasî ideolojisi olan Osmanlılık bir devlet siyaseti tarzında Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar değişik şekillerde varlığını korumuş, hatta genel olarak Cumhuriyet'e de intikal etmiştir. Ancak uygulandığı itibarıyla I. Meşrutiyet'e kadar olan dönem, II. Abdülhamid dönemi, İttihat ve Terakkî dönemi olmak üzere üç

dönemde değerlendirilebilir. Avrupa siyasetindeki gelişmelere ve tehditlere karşı Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan kurtarmaya yönelik siyasal ve pratik bir tedbir olarak düşünülen ilk dönem Osmanlıcılığı, devletin meşruiyetini dayandığı din esaslı geleneksel yapılanmadan siyasî eşitlik ve hukuk temelli yeni bir yapılanmaya intikali gündeme getiren bir özellik taşımaktadır. 1839'da ilân edilen ve Osmanlı İnsan Hakları Beyannâmesi olarak kabul edilmesi gereken Tanzimat Fermanı ayrıca devletin idarî, malî, hukukî vb. kurumlarının yapılanmasında esaslı değişimlere yol açmıştır. Daha önceki dönemlerde eyaletlerdeki meseleleri geleneksel "millet" yapılanması içerisinde âdil hükümdar ve devlet anlayışıyla halletmeye çalışan idare yeni dönemde bu hususa ilâveten devletin can, mal, ırz ve namusunu koruma taahhüdünde bulunduğu vatandaşlarını ortak bir kimlikle birleştirmeye engel sayılan aidiyetleri en azından resmî planda göz ardı edecek idarî ve hukukî değişiklikleri uygulamaya koydu. Bu değişimin yansımaları çerçevesinde hâkim devlet yapılanması yerini "hâdim devlet", "millet-i hâkime" de yerini milletlerin eşitliği anlayışına bıraktı. 1856 tarihli Islahat Fermanı ile sonuçlanan süreçte müslüman ve gayri müslim eşitliği ilk defa kabul ve ilân edildi. Bu ise şer'î anayasal uygulamada tam bir kırılma noktası oldu. İdarede eyalet meclislerine gayri müslimlerin de katılması, din değiştirmenin önündeki yasakların müslümanlar dahil olmak üzere kaldırılması, misyonerlik faaliyetlerinin serbest bırakılması, din ve vicdan hürriyetinin teminat altına alınması, cizyenin terkedilmesi, gayri müslimlerin de askerliğe kabulü, askerî ve mülkî mekteplerin herkeşe açık olması, karma mahkemelerin kurulması gibi değişiklikler bu anlayışın sonuçlarıdır. Ancak ilgili taraflardan çoğunun bu gelişmeleri benimsemediği de bir gerçektir. Gayri müslimler bunu Türkler'in devletlerini kurtarmak için başvurdukları bir siyaset olarak gördükleri gibi başta askerlik muafiyeti olmak üzere eski imtiyazlarını kaybetmiş olmaktan, din adamları da cemaat içindeki eski mevkiilerini yitirmekten endişe ettikleri için buna soğuk dururken Islahat Fermanı'nın gayri müslimlere müslümanlarla eşit haklar tanıdığını gören müslümanlar da ecdat kanunıyla elde edilmiş olan hâkim millet olma hakkının kaybedildiğini söyleyerek buna karşı çıktılar. Nitekim fermanın uygulanmaya geçilmesiyle Maraş, Cidde, Balkanlar, Lübnan, Şam ve Girit gibi yerlerde pat-